

Eýranyň milli ruhuny bina eden Ferdöwsî türk duşmanymy?

Category: Edebi makalalar, Kitapcy, Sözler

написано kitapcy | 24 января, 2025

Eýranyň milli ruhuny bina eden Ferdöwsî türk duşmanymy?

EÝRANYŇ MILLI RUHUNY BINA EDEN FERDÖWSI TÜRK DUŞMANYMY?

Eserini beýik türkmen soltany Mahmyt Gaznalynyň buýurmasy bilen ýazan Ferdöwsiniň soltandan eden tamasynyň çykmandygy aýdylýar, aslynda düýp çekişme Ferdöwsiniň Soltan Mahmyda bolan duşmançylygynyň üstünde barýar.

Jemgyýetleriň hakydasynda ýer edinen käbir eserler bar. Bu eserler ýüzlerçe ýyl geçse-de könelmeýär we gadyr-gymmatyny saklap gelýär.

Ferdöwsiniň ýazan «Şanama» eseri-de eýran milli edebiýatynyň deňsiz-taýsyz nusgalarynyň biridir.

Maşatda doglan we «Şalaryň şasy» adyny alan Muhammet Taki Ferdöwsiniň eýranlylaryň gözündäki gymmatyny düşündirende, oňa şu derejäni mynasyp görýär:

«Ferdöwsî ýüzlerçe görnüşli sungatdan baş çykarypdyr. Uly söze toba tagsyr welin, ol hudaý däl bolsa, pygamberdir.

Bir artisti göz önüne getiriň: eger sahnada iki dürli oýun görkezip başarsa, bu onuň ussatlygyndan habar berýär.

«Şanamadaky» sahna serediň: Ferdöwsî ýüzlerçe dürli eşikli kem-kössüz oýun oýnapdyr.

Ýurtlary eýeleýji soltan, ordalara taý gelýän gahryman, progressiw wezir we aşyk şahyr.

Hökümdarlaryň dialoglary, begzadalaryň gepleşikleri – bularyň hemmesi söz ussady Ferdöwsiniň çeper fantaziýasynyň önümidir».

Hekim Abulkasym Mansur ibn Hasan Ferdöwsiniň Tusynyň gözüniň açan dünýäsi türk(men) we arap gegemoniýasynyň astyndady.

Öz halkynyň medeniýetiniň güýjüni görkezmegi makul bilen Ferdöwsini eýranlylaryň yslamdan öňki siwilizasiýalary we gahrymançylyklary hakda gürrüň berýän hekaýatlary yslamy röwüslere çaýyp «Şanama» eserini ýazyp başlapdyr.

Eserini beýik türkmen soltany Mahmyt Gaznalyňnyň buýurmasy bilen ýazan Ferdöwsiniň soltandan eden tamasynyň çykmandygy aýdylýar, aslynda düýp çekişme Ferdöwsiniň Soltan Mahmyda bolan duşmançylygynyň üstünde barýar.

Hamala Soltan Mahmydyň türk dünýäsindäki agramyny halamadyk Ferdöwsini soltana garşy agyr tankydy bellikleri öz içine alan kasydalary ýazanmyş we türk duşmanlygyny edenmiş.

Wagtyň geçmegi bilen bu pikire güwä geçýän beýitler «Şanamanyň» käbir nusgalarynda ýer alypdyr. Bu bolsa köp sanly giň düşünjeli adamlaryň beýik eýran şahyry Ferdöwsini türk duşmany hökmünde görmegine sebäp bolupdyr.

Mahmyt Gaznaly

- **«Şanamanyň» näçerägi Ferdöwsä degişli?**

Mundan müň ýyla golaý wagt öň ýazylan «Şanama» doly alanda mukaddes kitap däl bolşy ýaly, dini mazmunly kitap hem däldir. Gurhandan, Töwratdan, Awestadan alnan baý many-mazmunlara eýe eser häli-häzirlerem Nowruz baýramynyň bellenyän günlerinde dini kitapdan parçalar okalýan ýaly okalýar.

Bu däbe umuman alanda esere bildirilýän gyzyklanma diýip baha berse bolar. Bizde-de Süleýman Çelebiniň «Wesîletü'n Nejât» eseri mukaddes kitap däldigine garamazdan käbir dini günlerde zikir edilýän ýaly okalmagy bu eseriň mukaddeslige dalaş edýändigini aňlatmaýar.

Şeýle-de Ferdöwsiniň «Şanamasyna» «şaýy kitaby» diýýän ýa-da onuň mukaddesleşdirilýän taraplarynyň bardygyny aýdýan jahyl-juhela topbagyň bu ajaýyp eser hakda hiç zat bilmeýändigini görkezýär.

Bu çekişme bir gapdala goýlanda, eseriň we awtoryň türk duşmançylygyny edýändigini hakdaky pikir diýseň howply jedeldir, çünki bu jahyllardan zyýada köpbilmişsireýän toparlaryň öňe sürýän pikirini konsentirleýär.

Bu meselede getirilen delilleriň bolsa «Şanamadan» bolmagy çekişmeleri çykgynsyz hala sokýar.

A «Şanama» eserine yöñkelyän her beýdiň düýbünde näçerägi Ferdöwsä degişlikä?

Galyberse-de eseriň ýazylan wagty-da käbir nusgalarda ýüzlerçe ýyllap ýalňys berlip gelindi. Şeýle-de birnäçe çeşme eseriň 994-nji ýylda ýazylyp başlanyp, 1004-nji ýylda gutarylandygyny öňe sürýär.

Bize mälüm çeşmeler Ferdöwsiniň eseri gutaranda takmynan 81 ýaşyndadygyny aýdýar, emma eseriň bir ýerinde Soltan Mahmydyň öwülýän beýdinde Ferdöwsiniň ýaşynyň 61-digi ýazylan.

Eger Soltan Mahmyt 997-nji ýylda tagta çykan bolsa, aýdylan senelerde bir düşnüksizligiň bardygy belli bolýar.

Soltan Mahmydyň tagta çykan ýylyny müňlerçe çeşmäniň ýalňys ýazmajakdygy görnüp duran hakykatdygyna görä, «Şanamadaky» çaprazlyklar birnäçe ýyllaryň dowamynda esere girizilen ýoýulmalaryň bardygyny görkezýän iň bärkije mysaldyr.

Ferdöwsiniň Soltan Mahmydy ýigrenendigi hakdaky pikiri çüýredip taşlaýan iň gowy jogaby eseriň girişinde hut Ferdöwsiniň özi şu sözler bilen berýär:

«Biri diýdi: —»Bu Rum ile Hindiň şasydyr,

Kannuždan Sind deňizine çenli Eýran ile Turanda hemmeler oňa guldur,

Onuň düşünjesi we buýrugy bilen ýaşayar.

Kaşmirden Çyn deňizine çenli hökümdarlar oňa tagzym ederler...»

Soltan Mahmyt bilen Ferdöwsiniň arasynda düşünişmezligiň bolandygyny öňe sürýänler muny iki sebäp bilen tasa getirjek bolýarlar: birinjisi Soltan Mahmydyň esere garaşýandan az hak tölemegi, ikinjisi-de Ferdöwsiniň pars milletçiligi.

Munuňam üstesine öňe sürülýän pikirler esaslandyrylanda Soltan Mahmydyň eser bilen gyzyklanmandygyny Ferdöwsiniň şaýy bolandygy bilen düşündirilip, şonuň üçinem awtora bermelisinden has az hak töländigi aýdylyp gelinýär.

A Ferdöwsini bolsa eserinde Hezreti Ebu Bekire, Hezreti Omara, hatda Hezreti Osmana-da mahabatly öwgüleri öz içine alýan beýitleri ulanypdyr, şonuň üçin meselä mezhepçilik ýöňkemek gara niýetliligiň alamatydyr.

Şahyryň pars bolandygy sebäpli Soltan Mahmydyň onuň bilen gyzyklanmandygy baradaky pikirem ýene-de eseri okap görmedikleriň öňe sürýän pikiridir, çünki Ferdöwsini türklere we eýranlylara Feridunyň ogullary Tur bilen Irden ýaýran doganlyk halklar hökmünde garaýar. Başga bir tarapdan türkler herdaýym eýran medeniýetiniň we eýranlylaryň goragçysy, arkadagy bolup geldiler.

Soň-soňlar Haje Ymam Zahiruddin Nişapuriniň «Seljuknamasynda» türklere eýran medeniýetine goşan ummasyz goşandyny şeýle sözler bilen beýan edýär:

«Isgenderiň orta çykmagyndan soň Egeý deňiziniň gündogar kenarlaryndan we Çanakkaleden başlap Anadolydan zyňylan eýran medeniýeti birnäçe asyr soň seljukly hanedanlygyň saýasynda gaýtadan sagdyn formada kök ýaýratdy.

Mongol basybalyşlary döwründe Anadoly seljuk-türkmen döwleti alymlaryň howpsuz gaçybatalgasyna öwrüldi. Möwlane Jelaleddin Rumi, Ibn Bibi, Kanji Tusy, Şadrudin Konewi we başga-da birnäçeleri ýaly pars dilinde ýazan alymlaryň, ýazyjy-şahyrlaryň eserleri öz ugurlary boýunça nusgalyk eserler hasaplanýar.

«Şanama» miniatýuralary

Anadoly seljukly sungatynda-da eýran sungatynyň täsirini hiç kim inkär edip bilmez. Seljukly patyşalarynyň köpüsi pars sygyryna uly gyzyklanma bildirip geldiler.

Beýik Seljukly döwletiniň iň soňky patyşalarynyň, Anadoly seljuklylary patyşalaryndan Keý-Kubadyň we başgalarynyň pars dilinde aýdan sygyrlary ussat şahyrlaryň ýazan sygyrlaryndan birjigem kem däl.

Beýik Seljuklylaryň we olardan ýaýran şahalarynyň taryhy boýunça geçiriljek barlaglaryň Eýran we beýleki Günbatar Aziýa ýurtlarynyň taryhlary babatda-da diýseň ähmiýetli boljagy görnüp duran zat.

Seljukly döwriň bu tutumy Mahmyt Gaznawynyň döwri üçinem şeýle bolmagynda galýar. Gelip çykyşy boýunça pars bolanlardan häkim, wezir ýaly döwletiň möhüm wezipelerinde işlänlär barmak büküp sanardan köpdür.

Diýmek, Soltan Mahmydyň sünni bolandygy üçin şaýylara ala göz bilen seretmeýşi ýaly, türkmen bolandygy üçinem parslara gyýa seredendigini hiç kim aýdyp bilmez.

Elbetde, Soltan Mahmydyň Ferdöwsi ýaly genial şahyra we «Şanama» ýaly esere nämüçin sahylyk bilen çemeleşmändigini jedelli mesele bolmagynda galýar.

Ferdöwsiniň Soltan Mahmydy hökümdar hökmünde görmändigini, halamandygy-da aýdylýar. Ýogsam bolmasa bu dereksiz pikire iň gowy jogaby Ferdöwsiniň özi jogap berýär:

«Soltan Mahmyt şa patyşanyň ogly patyşadyr. Günüň we Aýyň gümmezi onuň bilen şereplenýär.»

Bolup geçen waka barada aýdylanda bolsa, Ferdöwsi eseri Soltan Mahmydyň dykgatyna hödürläpdir, ýöne ýaşy ötüşen şahyryň

soltanyň huzuryna çykar ýaly güýç-kuwwaty bolmandyr.
Soltan Mahmyt hernäme-de bolsa, bir düýäni mas ýükläp şahyra
sowgat-salam ugradypdyr, emma kerwen şähre gelip ýetende,
Ferdöwsi eýýäm aradan çykan eken.
Galyberse-de, Ferdöwsiniň soltana minnetdarlygyny bildirip
ýazan beýdi elimizde ýok, emma elden-ele geçen we Soltan
Mahmyda sögünip ýazylan beýitleriňem hiç hili tutarygy ýokdur.
Ferdöwsi türklere duşman dälidi, Soltan Mahmyda-da garşydaşlygy
ýokdy.
Soltan Mahmyt bolsa mezhepçi-de dälidi, türkçi-de dälidi.

Mehmet MAZLUM ÇELIK.

celikmehmedmazlum@gmail.com

22.10.2021 ý. Edebi makalalar